

УДК 331.101.26

Д.С. Насипайко, ас.

Кіровоградський національний технічний університет

Передумови формування ідеї людського капіталу

У статті розглянуто та узагальнено підходи до розуміння сутності людського капіталу. Виокремлено дві сучасні принципово відмінні теоретичні платформи щодо визначення сутності людського капіталу. Надано трактування сутності поняття "людський капітал", яке свідчить про економічний характер та невід'ємність якостей особистісного потенціалу індивіда та дає змогу чітко розмежовувати нематеріальні види капіталу.

людина, людський капітал, розвиток людського капіталу, здібності людини, продуктивні сили

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні загальносвітові тенденції економічної динаміки змушують визначати стратегічний шлях розвитку України, орієнтуючись на постіндустріальну трансформацію. Ефективність таких постіндустріальних трансформацій, як демонструє досвід розвинених країн, полягає в новому розумінні інноваційних основ соціально-економічного розвитку, який пов'язується саме з людським капіталом, у процесі якого людина повинна стати і головним його фактором, і безпосереднім учасником (останнім часом став використовуватися термін "інклюзивний розвиток"), і головним споживачем результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага приділяється даній проблематиці у теоріях Г. Беккера, П. Бурд'є, О. Нордхога, П. Друкера, Дж. Кендрика, Дж. Коулмена, К. Маркса, В. Петті, Д. Рікардо, А. Сміта, Л. Туроу, Ф. Херцберга, Т. Шульца та інших вчених.

Щодо українських авторів, то в цьому відношенні слід відзначити праці О. Амоші, С. Бандура, В. Близнюк, Д. Богині, О. Бородіної, І. Гнибіденка, Н. Голікової, О. Грішнєвої, Б. Данилишина, М. Долішнього, Т. Заяць, С. Злупка, А. Колота, В. Куценко, О. Левченка, Е. Лібанової, О. Макарової, О. Новикової, М. Семикіної та інших.

Серед російських авторів з даної проблеми зазначимо дослідження Г. Аширової, С. Валентея, Е. Галаєвої, Б. Генкіна, В. Герасенка, А. Добриніна, С. Дятлова, Н. Зверєва, І. Калабихіної, Р. Капелюшнікова, С. Климова, А. Корицького та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес знаних науковців до обраної проблематики, дослідження людського капіталу як багатогранного та складного явища не втрачає актуальності. В останні роки активно дискутується тлумачення сутності людського капіталу.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в узагальненні підходів до розуміння сутності людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людський інтелект, особисті здібності працівника набувають значення безпосередньої і головної продуктивної сили нової інформаційної ери. Результати їх раціонального застосування визначають ефективність економіки, якість життя, культуру населення. Саме людина сьогодні визнається усіма науковими течіями й теоріями в економічній науці головним капіталом країни, що визначає її конкурентоспроможність.

Отже, вступ нашої країни в постіндустріальну добу неможливий на основі пролонгації використання традиційної техніки, застарілих технологій і методів

організації та управління, професійної кваліфікації, якостей, знань працівників, які було сформовано у період індустріального розвитку. Ідея людського капіталу має давні корені в історії економічної думки. Одне з перших його трактувань виявляється у праці першого автору теорії трудової вартості В. Петті "Політична арифметика" [1].

Пізніше вона знайшла відображення у роботах А. Сміта, який писав, що "збільшення продуктивності корисної праці залежить насамперед від підвищення спритності та уміння робітника, а потім від поліпшення машин та інструментів, за допомогою яких він працював ... Набуття таких здібностей, враховуючи також утримання їх власника протягом його виховання, навчання або учнівства, завжди вимагає дійсних витрат, які є основним капіталом, який немов би реалізується в його особистості. Ці здібності, будучи частиною стану певної особи, разом з тим стають частиною багатства суспільства, до якого ця особа належить. Більшу спритність або вміння робітника можна розглядати з тієї ж точки зору, як і машини й знаряддя виробництва, які скорочують або полегшують працю і які, хоча й вимагають відомих витрат, але повертають ці витрати разом із прибутком" [2].

Автор трудової теорії вартості Д. Рікардо довів, що єдиним джерелом вартості товарів, яка складає основу доходів різних класів буржуазного суспільства, є робота працівника [3]. На думку Д. Рікардо, продуктивність праці залежить, в першу чергу, від творчих сил людини, а потім від машин.

Значний внесок у розвиток концепції людського капіталу належить К. Марксу, який вважав, що розмір вартості, яка створюється у процесі праці, залежить від кваліфікації робочої сили. Розвиток фізичних, розумових, творчих сил людини він називав "дійсним багатством", "головною продуктивною силою суспільства", підкреслюючи, що творчі якості людини можуть бути створені тільки в процесі та у результаті специфічного виробництва і вимагають витрат. Маркс розглядав власне людину як основний капітал, підкреслюючи велике значення в її розвитку та накопиченні знань, виробничого досвіду та витрат вільного часу [4].

Отже, у процесі свого функціонування людський капітал створює вартість більшу, ніж та, яка була в нього інвестована.

Саме ця ідея була покладена в основу теорії людського капіталу. Її розвиток наприкінці XIX- початку XX століття пов'язаний з іменами Л. Вальраса, Дж. М. Кларка, Ф. Ліста, Дж. Мак-Куллоха, Г. Маклеода, А. Маршалла, Дж. Мілля, Ф. Сея, І. Тюнена, Т. Вінштейна, Дж. Волша, І. Фішера, В. Фарра та ін. Зокрема Ф. Лист, В. Рошер, Г. Сиджуїн, Дж. Уолш та Дж. Мілль зазначали, що капіталом є не власне людина, а успадковані та набуті нею здібності до праці й такі якості, як освіта та кваліфікація. І навпаки, основна частина економістів наприкінці XIX та початку XX століття вважала капіталом власне людину, а не її здібності (Л. Вальрас, Дж. Мак-Куллох, А. Маршалл, І. Тюнен, Т. Вінштейн, В. Фарр, І. Фішер).

Р. Дорнбуш, К. Шмалензі та С. Фішер [5, с. 24] включали в поняття "людський капітал" не тільки знання та вміння людей, здібності до праці, але й фізичні, психологічні, світоглядні, культурні атрибути людини: фізичну силу, зовнішню привабливість, комунікабельність, вміння ухвалювати рішення, брати на себе відповідальність, організаторські здібності, тобто підприємницькі здібності, стверджуючи, що наявність освіти є тільки передумовою, а не гарантією життєвого успіху .

А. Маршалл [6, с. 124] вважав ідею про людський капітал нереалістичною, однак відносив до складу нематеріального багатства силу, здібності та навички, які безпосередньо сприяють зростанню продуктивності праці людини, що особливо важливо при порівнянні з іншими видами капіталу, увів поняття "персональний капітал".

До XX століття було розроблено лише окремі елементи теорії людського

капіталу, проте вже було закладено її методологічні основи та окреслено головні напрями розвитку.

Формування теорії людського капіталу як самостійної наукової концепції було обумовлено змінами в соціальному та економічному житті суспільства, викликаними науково-технічним прогресом. У 60-ті роки постала насущна потреба у висококваліфікованих працівниках, що обумовило необхідність переосмислення значення освіти, кваліфікації та ролі складної праці.

Заслуга висунення теорії людського капіталу у самостійний розділ економічного аналізу належить відомому американському економісту, лауреату Нобелівської премії Т. Шульцу; базова теоретична модель людського капіталу була розроблена Г. Беккером (також лауреатом Нобелівської премії) у праці "Людський капітал" [7].

У започаткуванні концепції людського капіталу також брали участь американські економісти Ч. Боуен, Б. Вейсброд, М. Блауг, Дж. Мінсер, Е. Денісон, Л. Туроу та ін.

Зупинимося на головних визначеннях людського капіталу. Зокрема, засновник теорії людського капіталу Т. Шульц у своїх працях "Формування капіталу освіти" (1960р.) [8] і "Інвестиції в людський капітал" (1961 р.) [9] відзначав: оскільки "однією з форм капіталу є освіта, людським його називають тому, що ця форма стає частиною людини, а капіталом є внаслідок того, що являє собою джерело майбутніх задовольень або майбутніх заробітків, або того й іншого разом" [8, с. 13]. Т. Шульц визначав людський капітал як усе те, що є джерелом майбутніх задовольень або заробітків, або того й іншого разом; будь-який актив — матеріальний або людський, що володіє здатністю генерувати потік майбутніх доходів.

Широко відомі в наукових колах праці Г. Беккера "Інвестиції в людський капітал" (1962 р.), "Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз" (1964 р.). Г. Беккер розглядає людський капітал ширше, стверджуючи, що "людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію, пошук інформації про ціни й доходи" [10]. Він включив в інвестиції у людину, крім витрат на загальну й професійну освіту, витрати на виховання дітей, охорону здоров'я, пошук інформації, зміну роботи та інші вкладення, так чи інакше сприятливі розвитку продуктивної сили людини, що сприяють її культурному та інтелектуальному зростанню.

Л. Туроу, що узагальнив перші дослідження людського капіталу як вихідного поняття, дає наступне визначення: "Людський капітал людей являє собою їх здібність виробляти предмети й послуги" [11, с. 15]. На його думку, людський капітал невіддільний від його носія, він "включає такі властивості людини, як повага до політичної і соціальної стабільності, що здобувається переважно в результаті відповідного виховання й освіти".

С. Фішером, Р. Дорнбушем та Р. Шмалензі дане наступне визначення: "Людський капітал є мірою втіленої в людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає вроджені здібності та талант, а також освіту і придбану кваліфікацію" [5, с. 302]. Це визначення можна вважати визначенням людського капіталу у вузькому змісті.

У СРСР теорія людського капіталу стає об'єктом дослідження лише у 90-х роках, оскільки соціалістична економіка заперечувала товарну природу робочої сили та механізму її функціонування. Однак, до наробок радянського часу належать роботи авторів, пов'язані з вивченням праці, продуктивності праці, трудової діяльності людини в усіх формах її прояву. Серед них є фундаментальні. До числа таких робіт відносяться, перш за все, дослідження Г. Єгіазаряна, В. Жаміна, С. Струмиліна, Л. Якобсона та багатьох інших.

Саме С. Г. Струмиліним вперше у дослідженнях радянського часу здійснено спробу розрахунків збільшення національного доходу за рахунок освітнього фактора, що дозволяло говорити про ефективність вкладення засобів у розвиток освіти. Зокрема, він стверджував, що витрати на освіту окупаються з лишком уже в перші півтора року, а протягом "...наступних 35,5 років держава одержує чисті бариші на цей капітал у розмірі 73% річних" [12, с. 81].

Ціла низка радянських економістів, які спеціалізувалися на проблемах економіки освіти [13 – 17], розвивали теорію складної праці, вивчали можливості ефективного використання бюджетних коштів, які виділялись для функціонування соціальної сфери, досліджували процес розподілу їх залежно від рівня освіти і т.д.

Лише у 80-ті роки з'явилися окремі публікації В. Гойло, Р. Капелюшнікова, В. Корчагіна, В. Клочкова, В. Марцинкевича, у яких критично осмислювалися буржуазні концепції людського капіталу та економіки освіти з позиції політичної економії соціалізму. Зокрема, Р. Капелюшников розглядає людський капітал як "наявний у кожного запас знань, здібностей і мотивацій". Вони, на його думку, "становлять капітал, тому що їхнє формування вимагає відволікання засобів на шкоду поточному споживанню, але при цьому вони слугують джерелом підвищення продуктивності й заробітків у майбутньому" [18, с.287].

Розвиток господарської та трудової мотивації дозволить вивільнити людський потенціал, що, у свою чергу, може послужити імпульсом подолання кризи вітчизняної економіки.

Серед вчених вже ринкового періоду України, які відрізняються глибокими розробками теоретичних і прикладних проблем людського капіталу, слід виділити таких фахівців, як: В. Антонюк, С. Бандур, В. Близнюк, Д. Богиня, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Б. Данилишин, В. Данюк, І. Дунаєв, Т. Заяць, Г. Зелінська, А. Колот, В. Куценко О., Левченко, Е. Лібанова, О. Макарова, В. Онікієнко, М. Семикіна та ін. Серед вчених СНД слід відмітити роботи російських вчених Г. Аширової, А. Добриніна, С. Дятлова, Р. Капелюшнікова, М. Критського, Л. Нестерова, В. Смирнова, С. Струмиліна, В. Щетиніна та ін., які намагаються створити власну доктрину, запропонувати новий адекватний категоріальний апарат у роботах.

Можна стверджувати, що у сучасній економічній літературі людський капітал розглядається як фундаментальна категорія.

На сьогодні можна узагальнено виокремити дві теоретичні платформи щодо визначення сутності людського капіталу, на яких у своїх пошуках базуються сучасні науковці.

Так, згідно першого підходу, закладеного ще К. Марксом у процесі досліджень робочої сили, людський капітал є сукупністю сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності.

А. Добринін, С. Дятлов, Н. Ушенко представляють інший, інституційний, методологічний підхід, згідно якого людський капітал розглядається як структурована сукупність економічних інститутів, або як:

- носій системних відносин суспільного відтворювального процесу, в якому відбувається інтеграція індивідуальної форми праці в суспільну;
- форма прояву продуктивних сил людини у ринковій економіці, адекватна формі організації продуктивних сил людини, які включено до системи соціально орієнтованої ринкової економіки у якості провідного, творчого фактору суспільного відтворення.

Відзначаючи вагомість та фундаментальність зазначених досліджень, однак, не можемо погодитись з тлумаченнями А. Добриніна, С. Дятлова, Н. Ушенко, оскільки, хоча воно і торкається того середовища та мереж відносин, в якому відбувається

капіталізація якостей робочої сили людини, на нашу думку, вони більш підпадають під визначення соціального капіталу.

Підсумовуючи різні підходи до визначення категорії людського капіталу та його дослідження, ми вважаємо за необхідне дати таке визначення: людський капітал — це сукупність якісних характеристик, що мають економічний характер, інтегрованих в органічну систему особистісного потенціалу індивіда, які сприяють створенню додаткової вартості та капіталізація яких приносить дохід її власнику.

Таким чином, поняття людського капіталу формувалось поступово. Як основний продуктивний і соціальний фактор розвитку сучасного суспільства, і як економічна категорія людський капітал набув багатфакторного характеру.

За твердженням прихильників концепції людського капіталу, людські ресурси аналогічні, з одного боку, природним ресурсам, а з іншого — речовому капіталу. Люди, подібно природним ресурсам, не приносять ефекту без істотної обробки, тільки після неї, вважають вони, люди набувають якості капіталу. Тому зі збільшенням витрат на відтворення робочої сили праця як первісний фактор поступово перетворюється в людський капітал.

Спільність цих двох видів (фізичного та людського) капіталу у тому, що вони обидва виступають основними факторами суспільного відтворення і в умовах сучасної ринкової економіки здатні створювати особливий дохід; їхня взаємодія один з одним відбувається в складі сукупного продуктивного капіталу, що приносить прибуток; формування того чи іншого вимагає значних витрат і відволікання великої кількості засобів і часу на шкоду поточному споживанню; інвестиції у обидва види капіталу дозволяють забезпечити довгочасний ефект; ці види капіталу можуть накопичуватися і виступати у формі запасу; кожний з них має грошову оцінку, а результат їх використання можна виміряти в натуральному і грошовому виразі; обидва види капіталу піддаються фізичному та моральному зношуванню.

Висновки з даного дослідження. Визначено, що ефективність постіндустріальних трансформацій, як свідчить досвід розвинених країн, полягає у новому розумінні інноваційних основ соціально-економічного розвитку, який пов'язується саме з людським розвитком, у процесі якого людина повинна стати і головним його фактором, і безпосереднім учасником.

Формування теорії людського капіталу як самостійної наукової концепції обумовлено змінами у соціальному і економічному житті суспільства, викликаними науково-технічним прогресом.

Виокремлено дві сучасні принципово відмінні теоретичні платформи щодо визначення сутності людського капіталу, які у подальшому визначають методологічну схему дослідження людського капіталу. Так, згідно першого підходу, закладеного ще К. Марксом у процесі досліджень робочої сили, людський капітал являє собою сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, зокрема: інституційний та особистісний.

Підсумовуючи різні підходи до дослідження і визначення категорії людського капіталу визначено, що людський капітал – це сукупність якісних характеристик, що мають економічний характер, інтегрованих в органічну систему особистісного потенціалу індивіду, які сприяють створенню додаткової вартості та капіталізація яких приносить дохід її власнику. Зміна ролі людського капіталу, розширення його структури й функцій, перетворення його з витратного фактору в основний продуктивний і соціальний фактор розвитку й функціонування сучасного суспільства обумовило необхідність формування нової парадигми розвитку.

Список літератури

1. Петти В. Экономические и статистические работы / Вильям Петти. — М.: Директ-Медиа, 2007. — 324 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит : пер. с англ. В. С. Афанасьева. — М.: Эксмо, 2007. — 419 с.
3. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Давид Рикардо ; пер. с англ. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
4. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / Карл Маркс. — Т. 1. Книга 1. Процесс производства капитала. — М.: ОАО "ЦСЭ", 2001. — 800 с.
5. Фишер С. Экономика / Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. ; пер. с англ. со 2-го изд. — М.: Дело, 1998. — 864 с.
6. Маршалл А. Принципы политической экономии : в 3 книгах / Альфред Маршалл. — М.: Прогресс, 1984. — Кн. 3. — 352 с.
7. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал // США: экономика, политика, идеология. — 1993. — № 11. — С. 109—119; № 12. — С. 86—104.
8. Schultz T. Capital Formation by Education / Theodore Schultz // Journal of Political Economy. — 1960. — № 6. — P. 571—583.
9. Schultz T. Investment in human capital / Theodore Schultz // American Economic Review. — 1961. — № 1. — P. 1—17.
10. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Гэри С. Беккер ; [пер. с англ. / сост. и науч. ред. Р. И. Капелюшников]. — М.: ГУ-ВШЭ, 2003. — 672 с.
11. Thurow L. Investment in Human Capital / Lester Thurow. — Belmont, 1970. — 260 p.
12. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда / Станислав Густавович Струмилин. — М.: Наука, 1982. — 472 с.
13. Астахов А. А. Капитальные вложения в высшую школу / А. А. Астахов, В.Ф. Семенов. — М.: Высшая школа, 1972. — 292 с.
14. Жамин В. А. Экономика образования (вопросы теории и практики) / Виталий Алексеевич Жамин. — М.: Просвещение, 1969. — 335 с.
15. Жамин В. А. Эффективность квалифицированного труда / В. А. Жамин, Г. А. Егиазарян. — М.: Экономика, 1968. — 231 с.
16. Правдин Д. И. Непроизводственная сфера: эффективность и стимулирование / Д. И. Правдин. — М.: Мысль, 1973. — 302 с.
17. Турченко В. Н. Научно-техническая революция и революция в образовании / В. Н. Турченко. — М.: Политиздат, 1973. — 223 с.
18. Капелюшников Р. И. Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы: критический анализ / Ростислав Исакович Капелюшников. — М.: Наука, 1981. — 450 с.

Д. Насытайко

Предпосылки формирования идеи человеческого капитала

В статье рассмотрены и обобщены подходы к пониманию сущности человеческого капитала. Выделены две современные принципиально разные теоретические платформы по определению сущности человеческого капитала. Предоставлена трактовка сущности понятия «человеческий капитал», которая свидетельствует об экономическом характере и неотъемлемости качеств личностного потенциала индивида.

D. Nasipayko

Pre-conditions of forming of idea of human capital

In the article considered and generalized going near understanding of essence of human capital. Selected two modern on principle different theoretical platforms on determination of essence of human capital. Interpretation of essence of concept «Human capital», which testifies to economic character and inalienability of qualities of personality potential of individual, is given.

Одержано 09.04.10